

ОСОБЛИВОСТІ І ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ РИНКУ ОСВІТНІХ ПОСЛУГ У КОНКУРЕНТНИХ УМОВАХ

І. М. Труніна, М. Ю. Білик

Кременчуцький національний університет імені Михайла Остроградського
вул. Першотравнева, 20, м. Кременчук, 39600, Україна.
E-mail: truninairina0@gmail.com; marina.bilick@gmail.com

Функціонування ринкових відносин в Україні тісно пов'язане з формуванням і розвитком ринку освітніх послуг. Розвиток конкуренції на ринку освітніх послуг є дуже актуальною темою для обговорення в останні роки. Це, з одного боку, обумовлено значною кількістю вищих навчальних закладів, в тому числі недержавних, появою зарубіжних конкурентів, що пропонують освітні послуги, а з іншого - зниженням попиту на освітні послуги внаслідок несприятливих демографічних умов і зниження попиту на основну масу спеціальностей (соціально-економічного та гуманітарного напрямку), на які орієнтовані сучасні вищі навчальні заклади. У статті проведено аналіз ринку освітніх послуг. Можна стверджувати, що ЗВО функціонують в умовах обмеженості ресурсів. Під ресурсами можна розуміти як фінансові ресурси, за розподіл яких необхідно боротися, або їх можна ототожнити із скороченням кількості потенційних студентів. У статті узагальнено особливості ринку освітніх послуг вищої освіти України, і виявлено тенденції розвитку ринку освітніх послуг.

Ключові слова: ринок, конкуренція, вища освіта, послуга.

ОСОБЕННОСТИ И ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ РЫНКА ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УСЛУГ В КОНКУРЕНТНЫХ УСЛОВИЯХ

И. М. Трунина, М. Ю. Билик

Кременчугский национальный университет имени Михаила Остроградского
ул. Первомайская, 20, г. Кременчуг, 39600, Украина.
E-mail: truninairina0@gmail.com; marina.bilick@gmail.com

Функционирование рыночных отношений в Украине тесно связано с формированием и развитием рынка образовательных услуг. Развитие конкуренции на рынке образовательных услуг является очень актуальной темой для обсуждения в последние годы. Это, с одной стороны, обусловлено значительным количеством высших учебных заведений, в том числе негосударственных, появлением зарубежных конкурентов, предлагающих образовательные услуги, а с другой - снижением спроса на образовательные услуги вследствие неблагоприятных демографических условий и снижения спроса на основную массу специальностей (социально-экономического и гуманитарного направления), на которые ориентированы современные высшие учебные заведения. В статье проведен анализ рынка образовательных услуг. Можно утверждать, что вузы функционируют в условиях ограниченности ресурсов. Под ресурсами можно понимать как финансовые ресурсы, за распределение которых необходимо бороться, или их можно отождествить с сокращением количества потенциальных студентов. В статье обобщены особенности рынка образовательных услуг высшего образования Украины, и выявлены тенденции развития рынка образовательных услуг.

Ключевые слова: рынок, конкуренция, высшее образование, услуга.

АКТУАЛЬНІСТЬ РОБОТИ. Перехід до ринкових відносин потребує нового усвідомлення багатьох питань, пов'язаних з умовами функціонування вищої освіти, зокрема ринку освітніх послуг. Все зростаюча роль освітньої сфери потребує всестороннього дослідження тенденцій її розвитку та закономірностей функціонування на сучасному етапі становлення економіки знань.

Розвиток системи освіти в країні будувався на принципах, відмінних від тих, які властиві ринковій економіці. У період перебудови й економічної нестабільності, увага держави була відвернена від даної сфери через необхідність розв'язання насущних на той період проблем. Результатом є те, що сьогодні в українській освіті відсутня цілісна концепція розвитку ринку послуг вищої освіти [1].

Розв'язанню важливої наукової проблеми, пов'язаної з розробкою методологічних засад, і обґрунтуванню науково-практичних рекомендацій щодо фінансово-економічного розвитку вищої освіти України у контексті концепції прагматизму присвячена монографія Загірняка Д. М. [2]. У дослідженні встановлено фінансово-економічні наслідки

реформування вищої освіти, відмінністю якої є врахування особливостей ролі держави у її фінансуванні, комерційної активності закладів вищої освіти, глобалізаційних процесів, регіоналізації соціально-економічного простору, впливу громадянського суспільства.

Проблеми раціональності управління у контексті реформування вищої освіти і підвищення конкурентоспроможності закладів вищої освіти висвітлені у монографії Почтовюка А. Б. [3, 4]. Обґрунтовано механізм реформування вищої освіти, який засновано на професійно-кваліфікаційній відповідності фахівців із вищою освітою вимогам реального сектору економіки держави.

Концепцію сталого розвитку як основи конкурентоспроможності ЗВО досліджує у своїх працях Ховрак І. В. [5, 6]. У монографії [5] представлено результати дослідження проблематики забезпечення збалансованого регіонального розвитку шляхом впровадження концепції соціальної відповідальності закладами вищої освіти.

У наукових працях Т. М. Нефедової, І. О. Тарасенка [7] розроблено концептуальну модель форму-

вання конкурентоспроможності вищих навчальних закладів на основі реалізації конкурентного потенціалу, виділено етапи аналізу рівня реалізації конкурентного потенціалу в контексті управління конкурентоспроможністю.

Питанням забезпечення конкурентоспроможності суб'єктів підприємницької діяльності, зокрема у сфері освітніх послуг присвячено наукові дослідження Труніної І. М. [8, 9].

Метою дослідження є визначення особливостей і тенденцій на ринку послуг закладів вищої освіти з урахуванням конкурентних умов.

МАТЕРІАЛ І РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕНЬ. Проаналізуємо періодизацію становлення і розвитку вищої освіти України. Надання освітніх послуг у доринковому періоді було виключно державною монополією і істотно відрізнялось від свого сьогоденного стану.

1991-2000 р.р. – становлення сучасної системи вищої освіти відбувалось в умовах переходу від командно-адміністративної економіки до ринкової. Цей період національної освітньої самоідентифікації завершився остаточною дезінтеграцією української освіти з пострадянським освітнім простором, створенням національного освітнього законодавства, прийняттям Національної доктрини розвитку освіти.

24 серпня 1991 р. Верховна Рада Української РСР прийняла Постанову «Про проголошення незалежності України» і цілком правомірно, що з розвитком держави розпочинається становлення фундаменту освітньої системи в самостійній та незалежній Україні, зокрема й вищої: створено Міністерство освіти, було прийнято низку законів, які визначили нормативно-правове регулювання системи освіти: Закони України «Про освіту», «Про вищу освіту», «Про мову навчання», «Про наукову та науково-технічну діяльність». Початок переходу системи вищої освіти до ринкових відносин, характеризувався відсутністю:

- власної економічної концепції розвитку;
- розроблених механізмів управління ринковими відносинами в освіті;
- кадрової складової - менеджерів-професіоналів, здатних успішно працювати в ринкових умовах;
- інвестиційних механізмів розвитку освіти;
- мотиваційних механізмів.

Серед новацій – право засновувати приватні заклади вищої освіти, а також ліцензування, акредитація напрямів (спеціальностей) підготовки, інституційна акредитація закладів; запровадження трьох освітньо-кваліфікаційних рівнів вищої освіти; набуття закладами середньої спеціальної освіти статусу вищих навчальних закладів. Принциповою новачкою для вищої освіти стали різні форми власності закладів (державна, комунальна та приватна). Поява ЗВО приватної форми власності, а також можливість державних ЗВО вести підготовку студентів на контрактній основі призвело до того, що послуги вищої освіти придбали реально товарну форму, що означає їхній продаж і покупку нарівні з будь-якими іншими товарами і послугами. Отже, вони мають споживчу вартість, що полягає в задоволенні потреб

у знаннях і навичках, і вартість, що складається у витратах на навчання.

2000-2005 р.р. – даний етап характеризується прийняттям Закону України «Про вищу освіту» (2002 р.) закріпив нововведення у вищій освіті, зокрема акредитацію закладів - I та II рівнів і III та IV рівнів, державний і галузевий стандарт вищої освіти й інше. Ступенева система підготовки фахівців (молодший спеціаліст, бакалавр, спеціаліст та магістр), яка реалізується через безперервну програму підготовки здобувачів освіти, наближає українську освіту до світових, зокрема європейських, стандартів.

19-20 травня 2005 р. міністри освіти країн Європи, зокрема і України, підписали Болонську декларацію, яка засвідчила об'єднання освітніх систем у єдиний Загальноєвропейський простір вищої освіти. У зв'язку з цим перед закладами вищої освіти постала необхідність змін у концептуально-змістовому та технологічно-процесуальному компонентах: вищій освіті необхідно доопрацьовувати змістове наповнення освіти новими матеріалами, впроваджувати інноваційні технології. Для ринку освітніх послуг вищої освіти це означає, що потенційні споживачі одержали можливість вибору між вітчизняними і зарубіжними ВНЗ. З іншого боку, вихід вітчизняних підприємств на закордонні ринки дозволяє не стільки удосконалювати свою продукцію до рівня вимог світових стандартів, скільки освоїти прийоми і методи її просування

2006-2015 р.р. Сучасний період політики модернізації національної освіти розпочато у 2014 р., коли новий погляд на якісний рівень і суспільну роль освіти зумовили Революція гідності, підписання Угоди про асоціацію України з Європейським Союзом. Концепцію нової реформи вищої освіти в Україні закладено в Законі України «Про вищу освіту» (2014 р.), головною метою якого є забезпечення автономії та якості вищої освіти в контексті запровадження ключових принципів і інструментів Болонського процесу із створення привабливого і конкурентоспроможного Європейського простору вищої освіти та його інтеграції з Європейським дослідницьким простором. У 2015 р. у контексті формування Європейського дослідницького простору - прогресивний Закон України «Про наукову і науково-технічну діяльність».

Наступним етапом на нашу думку, є інтеграція системи вищої освіти України у світову систему при збереженні і розвитку досягнень і традицій української вищої школи.

Відповідно, невід'ємним фактором розвитку ринкових відносин є посилення конкуренції між державними закладами вищої освіти та приватними, результатом якої стає посилення боротьби за залучення студентів до навчання у ЗВО на ринку освітніх послуг.

Ринок освітніх послуг, на думку значної кількості учених [7–9] розглядається як система економічних відносин, що складаються між суб'єктами освітнього процесу з приводу купівлі-продажу освітніх послуг, а також для досягнення певного рівня освіти особи та нації загалом. Заслуговує на увагу думка ученого Бурденка С. В. [2] який розглядає ринок

освітніх послуг як конкурентний зв'язок, який виникає на підставі прозьюментної взаємодії суб'єктів в результаті купівлі продажу освітньої послуги, функціонування якого здійснюється в рамках державного регулювання. Скок П. В. [4] характеризує ринок освітніх послуг як взаємодію попиту на освітні послуги з боку окремих господарюючих суб'єктів - окремих особистостей, підприємств, держави і т.п., і пропозицій з боку різних освітніх організацій. Іншу точку зору мають дослідники Жарська І. О. [3] що розглядає ринок освітніх послуг як середовище і сферу виробництва, просування, реалізації і споживання освітніх послуг; матеріальні взаємовідносини між учасниками навчального процесу: тими, хто навчається, організаціями, які надають освітні послуги, а також фізичними і юридичними особами, які їх оплачують і якимось чином регламентують.

Погоджуючись з дослідниками [1-5] ринок освітніх послуг варто визначити як соціально-економічну систему, елементи якої (учасники рин-

ку) знаходяться в тісному взаємозв'язку і реагують на вплив різних чинників внутрішнього і зовнішнього середовища, в рамках яких вони взаємодіють. При цьому соціально-економічний характер даної системи обумовлений наявністю економічних відносин між продавцями і покупцями такого соціально значущого товару, як освітня послуга.

Для того, щоб виділити основні тенденції та особливості розвитку ринку освітніх послуг необхідно здійснити його аналіз. Динаміка зміни кількості закладів вищої освіти України в період з 1991-2019 рік показана на рис. 1. Найбільша кількість ЗВО за часів незалежності України становила 353 од. у 2008-2009 р.р. Різке скорочення чисельності ЗВО у 2014-2015 р.р. пов'язаний саме зі збройною агресією Російської Федерації та тимчасовою втратою Україною частини території. Станом на 2018-2019 р. нараховується 282 заклади вищої освіти, що значно перевищує кількість ЗВО в країнах ЄС [10].

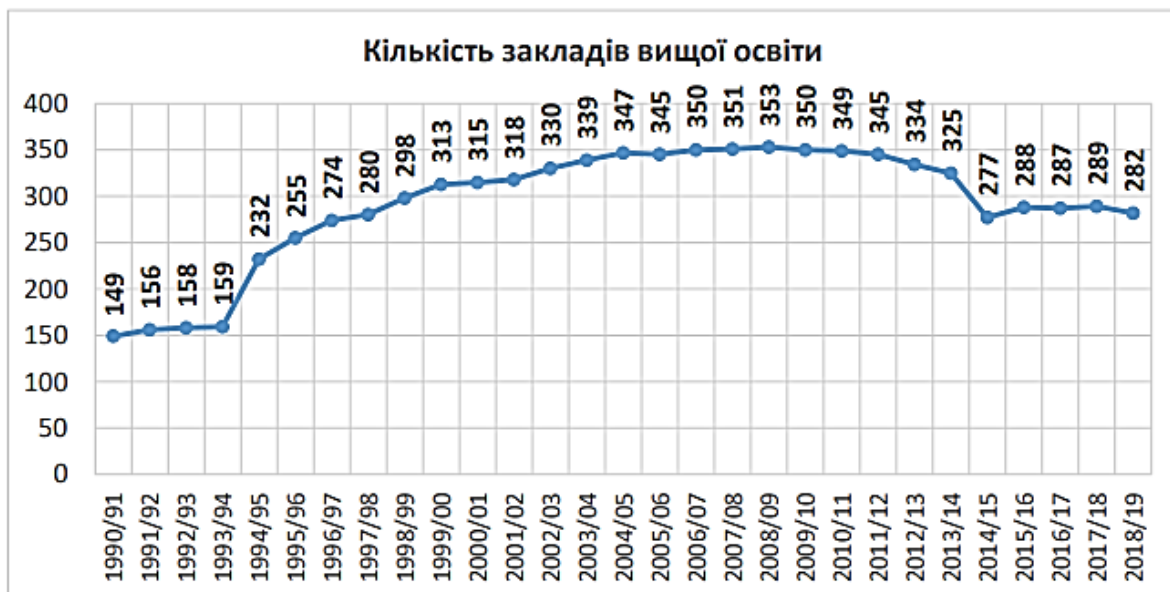

Рисунок 1 – Кількість ЗВО за період с 1990-2019 рік. Джерело: [5, 10]

Серед проаналізованої кількості ЗВО значну частину складають університети – 29%, інститути – 23%, інші наукові установи (організації) – 17%, відокремлені підрозділи – 19%, академії – 11% та наукові центри – 1%.

Якщо розглядати ЗВО за типом власності, то на ринку освітніх послуг найбільшу групу складають державні ЗВО – 66%, приватні ЗВО – 30%, комунальні ЗВО- 4% [10].

Щодо розподілу ЗВО за регіонами, то найбільша кількість університетів, академій та інститутів міститься в столиці України та великих економічно розвинених регіонах країни – Харківській, Дніпропетровській, Львівській, Одеській областях. Показо-

во, що сумарна кількість ЗВО у цих чотирьох великих регіональних центрах менша, ніж кількість університетів у столиці [5].

Негативною тенденцією є поступове скорочення кількості студентів, аспірантів і докторантів. Так, на початок 1990–1991 н.р. в українських ЗВО (університети, академії, інститути) навчалось 881 300 здобувачів вищої освіти. Збільшення Кількості здобувачів вищої у 2007-2009 р.р. співпадає зі збільшенням кількості ЗВО – 2 372 500 осіб, після чого почала поступово зменшуватися. Станом на 2018-2019 рік кількість студентів зменшилась на 56% в порівнянні з 2007-2008 роком і становила 1322,3 тис. осіб (рис. 2).

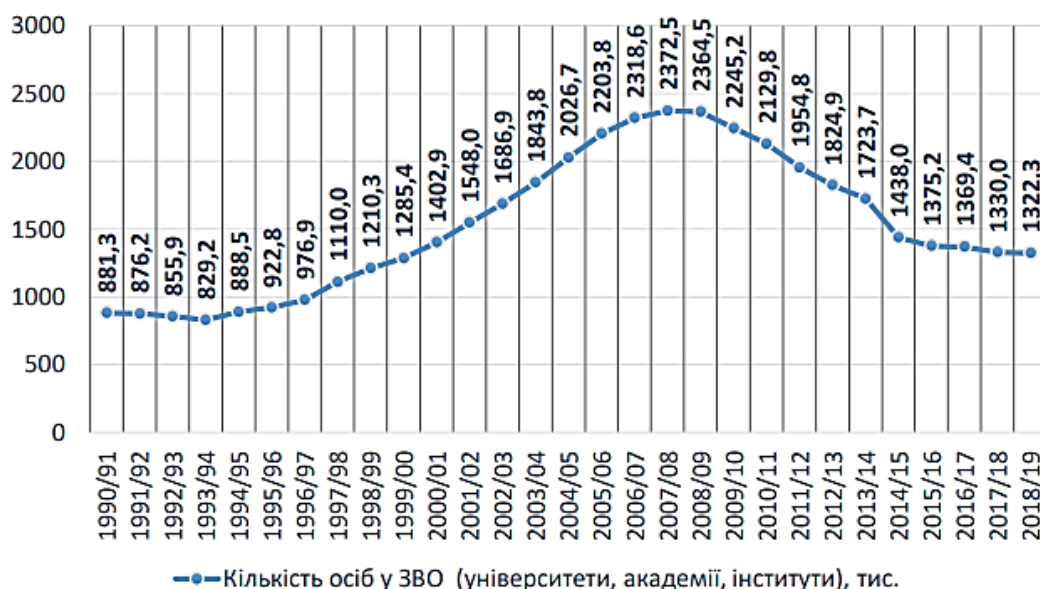

Рисунок 2 – Кількість здобувачів вищої освіти. Джерело: [10]

Показовим для характеристики якості вищої освіти також є те, що в університетах України загалом зараховано більше здобувачів вищої освіти за контрактною формою навчання, аніж за бюджетним фінансуванням: із 1,3 млн. здобувачів вищої освіти 739 тис. навчається на контрактній основі (56 %) і

582 тис. (44 %) – за рахунок, в основному, державного бюджету [10]. У 2018 році університети, академії, інститути України випустили майже 171 тис. студентів. За спеціальностями випускники ЗВО України розподілилися наступним чином (рис. 3).

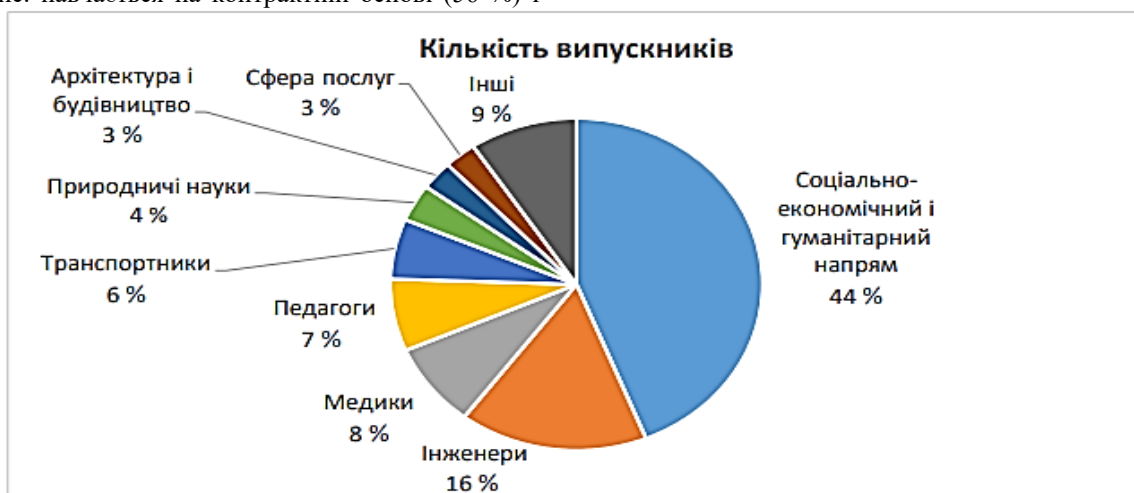

Рисунок 3 – Кількість випускників за напрямками навчання, 2018 р. Джерело: [5]

Найбільша частка випускників припадає на соціально-економічний і гуманітарний напрям, що становить 75 тис. осіб. Далі у порядку спадання – 28 тис. майбутніх інженерів, 14 тис. медиків, 12 тис. педагогів, 10 тис. транспортників, 6,2 тис. представників природничих наук, 4,8 тис. архітекторів і будівельників, 4,8 тис. працівників з вищою освітою у сфері послуг, майже 16 тис. – представники інших спеціальностей [10].

Загальновідомо, що українська освіта приваблює іноземних громадян через порівняно високу якість, престижність і також низьку ціну за навчання, вартість проживання і харчування та однакові права і свободи для здобувачів вищої освіти з іноземних держав і громадян України (рис. 4). 2019 р. в Україні вже навчалася 75605 іноземних студентів зі 154 кра-

їн світу. Серед загального контингенту студентів цей показник складає близько 6 % від загальної кількості здобувачів вищої освіти. Із них 66 тис. 131 особа перебувають на основному навчанні, 7 тис. 270 осіб займаються мовною підготовкою, 1 тис. 480 – здобувають післядипломну освіту, усього 29 студентів перебувають за програмою академічної мобільності, 695 – навчається в аспірантурі або докторантурі.

Видатки на освіту в Україні 2019 р. у розмірі приблизно 6 % до ВВП дозволяють оптимістично дивитися на бюджет освіти і науки. За цим показником ми перебуваємо в одній групі з розвиненими країнами світу. Проте в абсолютних цифрах в доларовому еквіваленті фінансування освіти та вищої освіти і науки є дуже низьким [10].

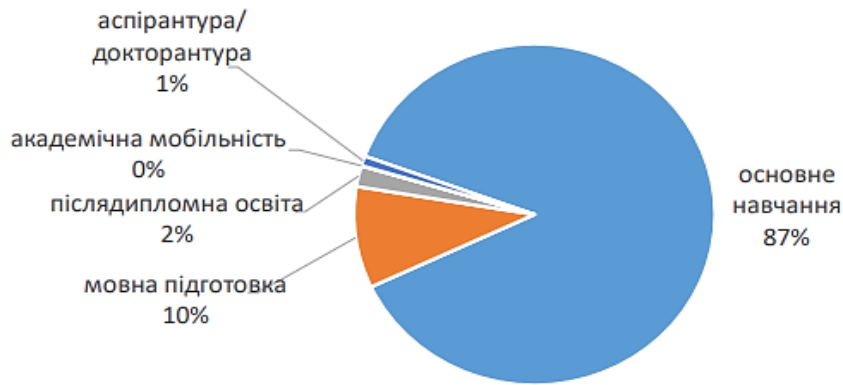

Рисунок 4 – Частка іноземних студентів за сферами перебування. Джерело: [7, 10]

Розвиток конкуренції на ринку освітніх послуг є дуже актуальною темою для обговорення в останні роки. Це, з одного боку, обумовлено значною кількістю вищих навчальних закладів, в тому числі недержавних, появою зарубіжних конкурентів, що пропонують освітні послуги, а з іншого - зниженням попиту на освітні послуги внаслідок несприятливих демографічних умов і зниження попиту на основну масу спеціальностей (соціально-економічного та гуманітарного напрямку), на які орієнтовані сучасні вищі навчальні заклади. Виходячи з вищенаведеного аналізу ринку освітніх послуг можна стверджувати, що ЗВО функціонують в умовах обмеженості ресурсів. Під ресурсами можна розуміти як фінансові ресурси, за розподіл яких необхідно боротися, або їх можна ототожнити із скороченням кількості потенційних студентів. Для того, щоб українські ЗВО були конкурентоспроможними на ринку освітніх послуг і мали унікальні конкурентні переваги, вони будуть змушені об'єднатися і створити сильні науководослідні та навчальні центри, здатні витримати конкуренцію не тільки на національному ринку освітніх послуг, а й на міжнародному.

Здійснивши аналіз літературних джерел [1–8] можна виділити наступні тенденції розвитку ринку освітніх послуг:

- прагнення до постійного пошуку шляхів забезпечення конкурентоспроможності вищих навчальних закладів на вітчизняному та світовому ринках; поєднання конкуренції між суб'єктами ринку освітніх послуг, що формують пропозицію, і їх співпраці з метою посилення привабливості сфери функціонування;
- розвитком і застосуванням нових інформаційних і комунікаційних технологій (онлайн-курси, дистанційне навчання, Інтернет просування бренду ЗВО та ін.);
- збільшення частки платних освітніх послуг;
- зміна вимог до змісту, методів та форм навчального процесу (компетентнісний підхід);
- високою швидкістю оновлення знань та інформації і вимагає відповідного рівня адаптації основних суб'єктів ринку до зовнішніх умов і факторів;
- диверсифікація джерел фінансування (від основного державного фінансування до залучення коштів іноземних інвесторів);
- посилення конкуренції з боку європейських ЗВО, зокрема польських.

- посилення міжнародної академічної мобільності;
- індивідуалізований характер освіти, що полягає в адаптації змісту і процесу навчання залежно від запитів здобувача і його індивідуальних особливостей;

ВИСНОВКИ. Отже, особливості ринку освітніх послуг вищої освіти України полягають в наступному:

- скорочення кількості ЗВО у порівнянні з 2009 роком, коли була визначена найбільша кількість ЗВО – 353 од, проте величезну за мірками країн ЄС. Скорочення кількості ЗВО у 2015 році пов'язано із загостренням конфліктної ситуації на сході України;
 - переважною є кількість державних ЗВО над приватними;
 - найбільша кількість здобувачів вищої освіти обрала соціально-економічний і гуманітарний напрям (44%), інженерний – 16%;
 - найбільша кількість іноземних студентів 87% перебувають на основному навчанні, найменша кількість 0,1 % навчаються за програмами академічної мобільності;
 - видатки на освіту становлять 6% від ВВП, що в доларовому еквіваленті є дуже низьким показником.
- Перспективами подальшого дослідження є виділення і оцінка конкурентних переваг ЗВО на ринку освітніх послуг.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кратт О. А. Ринок послуг вищої освіти: методологічні основи дослідження кон'юнктури: монографія. Донецьк: ТОВ «Юго-Восток, Лтд. 2003. 360 с.
2. Загірняк Д. М. Вища освіта України: прагматизм фінансово-економічного розвитку: монографія. Харків: «Друкарня Мадрид», 2018. 532 с.
3. Почтовіюк А. Б. Вища освіта: методологічні основи раціональності управління: монографія. Кременчук: СВД Олексієнко В.В., 2014. 445 с.
4. Andrey Pochtovyuk, Kateryna Pryakhina, Maryna Bilyk, Natalya Napkhonenko Formation of Organizational and Managerial Competence of Electrical Engineers. *IEEE International Conference on Modern Electrical and Energy Systems (MEES)*. 2020. pp. 1–4.
5. Ховрак І. В. Соціальна відповідальність закладів вищої освіти як каталізатор збалансованого регіонального розвитку: монографія. Кременчук: ПП «Бітарт», 2020. 392 с.
6. Inna Khovrak. Higher education institutions as a driver of sustainable social development: Polish

experience for Ukraine. *Environmental Economics*. 2020. № 1, pp. 1–13.

7. Тарасенко І. О. Нефедова Т. М. Проблеми фінансування вищої освіти в Україні в контексті забезпечення конкурентоспроможності. *Вісник Київського національного університету технологій та дизайну*. 2013. № 4 (72). С. 177–185.

8. Труніна І. М. Забезпечення конкурентоспроможності суб'єктів підприємницької діяльності: мо-

нографія. Харків: Видавництво «Точка», 2013. 436 с.

9. Iryna Trunina, Denys Zagirniak, Kateryna Pryakhina, Tetyana Bezugla Diagnostics of the enterprise personnel sustainability *Problems and Perspectives in Management*. 2020. № 2. 382 p.

10. Вища освіта в Україні в 2019 р. / Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення : 10.12.2020).

FEATURES AND TRENDS OF THE MARKET OF EDUCATIONAL SERVICES IN COMPETITIVE CONDITIONS

I. Trunina, M. Bilyk

Kremenchuk Mykhailo Ostrohradskyi National University

vul. Pershotravneva, 20, Kremenchuk, 39600, Ukraine. E-mail: truninairina0@gmail.com; marina.bilick@gmail.com

Purpose. The purpose of the study is to determine the features and trends in the market of higher education services, taking into account competitive conditions. **Methodology.** The study was carried out using the logical-historical method (to establish the periodization of the formation and development of the higher education system in Ukraine), the statistical method (to analyze the market of educational services of higher education in Ukraine for 2018-2019). **Results.** features of the market of educational services of higher education of Ukraine are as follows: reduction of the number of free economic zones in comparison with 2009, when the largest number of free economic zones was determined - 353 units, but huge by EU standards. The reduction in the number of free economic zones in 2015 is due to the escalation of the conflict situation in eastern Ukraine; the number of state free economic zones over private ones is predominant; the largest number of applicants for higher education chose the socio-economic and humanitarian direction (44%), engineering - 16%; the largest number of foreign students 87% are in basic education, the smallest number of 0.1% study in academic mobility programs; education expenditures account for 6% of GDP, which is very low in dollar terms. **Originality.** the market of educational services should be defined as a socio-economic system, the elements of which (market participants) are closely interrelated and respond to the influence of various factors of internal and external environment in which they interact. The socio-economic nature of this system is due to the existence of economic relations between sellers and buyers of such a socially significant product as educational services. The main trend in the market of educational services is the desire to constantly find ways to ensure the competitiveness of higher education institutions in the domestic and world markets; combining competition between the subjects of the market of educational services that form the offer, and their cooperation in order to increase the attractiveness of the sphere of operation. **Practical value.** The obtained results should be used in adjusting the strategic goals for the development of the competitiveness of higher education organizations, as well as in the formation of a mechanism for managing the competitiveness of higher educational institutions.

Key words: market, competition, higher education, service.

REFERENCES

1. Kratt, O. A. (2003), *Rynok posluh vyshchoyi osvity: metodolohichni osnovy doslidzhennya kon'yunktury: monohrafiya*. [The market of higher education services: methodological bases of market research: a monograph]. Donetsk: TOV «Yuho-Vostok, Ltd. [in Ukrainian].

2. Zahirnyak, D. M. (2018), *Vyshcha osvita Ukrayiny: prahmatyzm finansovo-ekonomichnoho rozvytku: monohrafiya* [Higher education in Ukraine: pragmatism of financial and economic development: a monograph]. Khar'kiv: Drukarnya Madryd [in Ukrainian].

3. Pochtovyuk, A. B. (2014), *Vyshcha osvita: metodolohichni osnovy ratsional'nosti upravlinnya: monohrafiya*. [Higher education: methodological bases of rationality of management: monograph]/ Kremenchuk: SVD Oleksiyenko V.V. [in Ukrainian].

4. Andrey Pochtovyuk, Kateryna Pryakhina, Maryna Bilyk, Natalya Napkhonenko Formation of Organizational and Managerial Competence of Electrical Engineers. *IEEE International Conference on Modern Electrical and Energy Systems (MEES)*. 2020. pp. 1-4. [in English].

5. Khovrak, I. (2020), Higher education institutions as a driver of sustainable social development: Polish experience for Ukraine. *Environmental Economics*. 1, pp. 1-13. [in English].

6. Khovrak, I. V. (2020), Sotsial'na vidpovidal'nist' zakladiv vyshchoyi osvity yak katalizator zbalanso-

vanoho rehional'noho rozvytku: monohrafiya. [Social responsibility of higher education institutions as a catalyst for balanced regional development: a monograph] Kremenchuk: PP «Bitart» [in Ukrainian].

7. Tarasenko, I. O., Nefedova, T. M. (2013), Problemy finansuvannya vyshchoyi osvity v Ukrayini v konteksti zabezpechennya konkurentospromozhnosti [Problems of financing higher education in Ukraine in the context of ensuring competitiveness] *Visnyk Kyivsk'oho natsional'noho universytetu tekhnolohiy ta dizaynu - Bulletin of Kyiv National University of Technology and Design*, 4 (72), pp. 177-185 [in Ukrainian].

8. Trunina, I. M. (2013), Zabezpechennya konkurentospromozhnosti sub'yektiv pidpryyemnyts'koyi diyal'nosti: monohrafiya. [Ensuring the competitiveness of business entities: a monograph] Kharkiv: Vydavnytstvo «Tochka» [in Ukrainian].

9. Iryna Trunina, Denys Zagirniak, Kateryna Pryakhina, Tetyana Bezugla Diagnostics of the enterprise personnel sustainability *Problems and Perspectives in Management*. 2020. № 2. 382 p. [in English].

10. Vyshcha osvita v Ukrayini v 2019 r. [Higher Education in Ukraine in 2019] / Official Website of the State Statistics Service of Ukraine. [ukrstat.gov.ua](http://www.ukrstat.gov.ua) Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua/> [in Ukrainian].

Стаття надійшла 20.11.2020.